

П'ЯТЬ ФАКТІВ ПРО ГРДУ:

1. Це найпоширеніший поведінковий розлад дитинства: щонайменше 3% дітей шкільного віку мають ГРДУ (гіперактивний розлад з дефіцитом уваги, синонімом є також термін гіперкінетичний розлад).

2. ГРДУ проявляється надмірною активністю, порушенням уваги та імпульсивністю, що виражені невідповідно до віку і призводять до порушень функціонування дитини в основних сферах життя.

3. Більшість поведінкових проблем гіперактивних дітей обумовлені не їхньою злою волею чи неправильним батьківським вихованням, а біологічно обумовленими особливостями функціонування центральної нервової системи.

4. За умов невчасної та неадекватної допомоги цей розлад може призводити до вторинних ускладнень: шкільної дезадаптації, порушень психологічного розвитку дитини, значних поведінкових та соціальних проблем – як у дитинстві, так і в дорослому віці.

5. ГРДУ є одним із найбільш досліджених поведінкових розладів, щодо якого розроблено ефективні стратегії та методи допомоги. За належної допомоги та підтримки діти з ГРДУ можуть мати щасливе, повноцінне майбутнє.

ПРАКТИЧНЕ КЕРІВНИЦТВО

Олег Романчук

Г Гіперактивний Р Розлад з Дефіцитом Д Уваги у дітей

ПРАКТИЧНЕ КЕРІВНИЦТВО
Олег Романчук

Г
Р
Д
У

ISBN 978-966-7475-30-7

9 789667 475307

ПРАКТИЧНЕ КЕРІВНИЦТВО

Олег Романчук

**Гіперактивний
Розлад з
Дефіцитом
Уваги
у дітей**

Третє видання

ЦЕНТР ЗДОРОВ'Я ТА РОЗВИТКУ "КОЛО СІМ'І"
спеціалізована програма допомоги дітям з ГРДУ
www.k-s.org.ua

ДОПОМОГА ДІТЯМ ІЗ ГРДУ В ШКОЛІ

Школа після сім'ї є, безумовно, другим основним середовищем дитини і її вплив на дитину та її розвиток дуже значний. ГРДУ з-поміж усіх поведінкових та емоційних розладів у дітей, мабуть, найбільше позначається на функціонуванні дитини в школі, можна сказати, що симптоми цього розладу найвиразніше проявляються саме у школі. І це зрозуміло з патогенезу ГРДУ – оскільки поведінку дитини під час навчання найбільше визначає специфіка середовища (необхідність тривалого зосередження уваги, обмеження рухової активності, сприйняття інформації насамперед візуально та на слух). Тому саме тут найвиразніше виявляються труднощі дитини з самоконтролем. За відсутності належного розуміння і допомоги академічні, поведінкові та соціальні проблеми дитини з ГРДУ можуть швидко прогресувати і з часом призводити до серйозних вторинних наслідків – соціальної ізоляції, недостатнього обсягу засвоєння навчальної програми, заниженої самооцінки і т.п. Із іншого боку, підтримка вчителів та однокласників може стати могутнім ресурсом допомоги дитині та її рідним у подоланні проблем та позитивному розвитку.

Основні фактори успіху дитини з ГРДУ в школі (модифіковано за Rief, 2005):

1. Віра вчителя в учня, добрі взаємовідносини між ними.
2. Передбачуваність, організованість та структурованість академічного середовища.
3. Добра співпраця та ефективна комунікація між батьками та вчителями.
4. Ефективна командна співпраця між фахівцями щодо ГРДУ (лікар, психолог і т.д.), вчителями, працівниками школи (адміністрація, шкільний психолог і т.д.) та батьками.

5. Інтерактивні, творчі, цікаві методи викладання.
6. Розвиток здібностей дитини, розкриття її сильних сторін, врахування компетенцій притаманних дітям з ГРДУ.
7. Застосування ефективних методів керування поведінкою дитини в школі.
8. Заохочення співпраці між учнями, командності, взаємодопомоги.
9. Гнучкість учителя, його готовність і бажання віднаходити відповідний педагогічний підхід та стиль викладання, що відповідають особливостям кожної дитини.
10. Допомога дитині в розвитку навичок самоорганізації та «вміння вчитися».
11. Освіченість вчителя щодо ГРДУ.
12. Зменшення об'єму домашнього завдання.
13. Зменшення об'єму письмових завдань на уроках/ давати дітям із ГРДУ більше часу на виконання завдання.

У цьому розділі висвітлено основні принципи допомоги дитині та її сім'ї з боку педагогів. Багато з того, про що йшлося у попередньому розділі, так само стосується і позитивного керівництва поведінкою дитини в школі, тому деякі з базових тверджень будуть лише коротко повторені.

Особливе значення і роль учителя у допомозі дітям з ГРДУ

Передусім варто зазначити, що роль учителів є визначальною у вчасному виявленні ГРДУ. Це особливо стосується учителів молодшої школи – адже саме вони можуть першими виявити ГРДУ у дитини, і відповідно – забезпечити ранню діагностику та вчасну допомогу. Тим не менше роль учителів старшої школи у виявленні ГРДУ може бути теж дуже важливою, оскільки часто трапляється так, що через недостатню освіченість суспільства щодо цієї проблеми багатьом дітям діагноз ГРДУ не ставиться взагалі, їх не скеровують за належною допомогою, у школі до них не застосовують відповідні стратегії допомоги. Саме тому так важливо вчителям середньої та старшої школи знати особливості симптомів ГРДУ у цих віко-

вих категоріях і вміти розгледіти їх через часто присутні «нашарування» вторинних проблем та супутніх розладів.

Тому вчителі мають бути добре ознайомленими з проблематикою ГРДУ, знати «шкільну симптоматику» і вміти делікатно звернути увагу і пояснити батькам особливості їхньої дитини – без осудження, але так, щоби допомогти батькам усвідомити особливі потреби своєї дитини та мотивувати їх до звернення за допомогою до компетентних у цій сфері фахівців (на програму для дітей із поведінковими розладами). Роль учителів може бути також дуже важливою у первинній психоедукації батьків. З огляду на те, що вчителі проводять чимало часу з їхньою дитиною, а ще й у випадку, якщо між ними і батьками склалися позитивні взаємини, є довіра, то батьки можуть бути особливо відкритими до педагогів. При цьому вчителям слід бути особливо обережними, щоби представляючи батькам особливості дитини, хибно не стигматизувати дитину, необачно не почепити на неї етикетку «ненормальної» і т.п. Важливо підкреслити, що ГРДУ є особливістю дитини, яка створює їй ряд труднощів, а тому вона потребує специфічної допомоги та підтримки, але, попри те, дитина має багато своїх позитивних рис, здібностей, в цілому позитивно сприймається вчителями і т.д. Така розмова про особливості дитини може зблизити батьків та вчителів, зміцнити довіру між ними, сприяти формуванню ефективного партнерства. Втім, учителям варто бути обережними із самостійним встановленням діагнозу ГРДУ і бажано делегувати цю функцію компетентним фахівцям із огляду на ризик помилки – адже, як уже згадувалося, моторна гіперактивність та неухважність можуть бути симптомами багатьох інших дитячих розладів.

Особливе значення вчителя, звісно, лише починається з його ролі у виявленні ГРДУ та організації належної допомоги дитини. Воно продовжується у безпосередньому втіленні цих стратегій допомоги – адже велику частину свого часу дитина проводить у школі і саме тут учитель є ключовою особою, яка

сприяє позитивному особистісному та соціальному розвитку дитини, успішному навчанню, забезпеченні дотримання відповідних правил поведінки в школі та в колективі ровесників, розкриттю здібностей та талантів дитини. Звісно, навчання та виховання дітей із ГРДУ є нелегким завданням для педагогів, воно вимагає не лише наявності мотивації до цього, специфічних знань та професійної компетентності, але й чималих енергетичних затрат. Саме тому від позиції педагога так багато залежить у житті дитини – бо, якщо є бажання допомогти і є пошук ефективних стратегій допомоги, то значення цієї допомоги у визначенні сценарію наступного розвитку дитини може бути справді визначальним... Допомога дитині неможлива без тісної співпраці між учителями та батьками.

А тому учитель повинен сам бути добре освіченим і компетентним у навчанні та вихованні дітей із ГРДУ. На жаль, наразі можна рекомендувати педагогам лише закордонні підручники, присвячені цій тематиці (DuPaul, 2003; Pffner, 1996; Rief, 2005; Barkley, 1996), але хочеться сподіватися, що невдовзі в Україні з'являться напрацювання і дослідження вітчизняних педагогів, адже інтеграція закордонного досвіду в систему української освіти не завжди реальна і доцільна. Втім, важливі не лише підручники, але якісне навчання, тренінги для педагогів, а також можливість консультативної, методичної підтримки.

У роботі з дітьми із ГРДУ важливо, щоб учителі чітко усвідомлювали свої завдання і бачили свою працю з дитиною у контексті розвитку дитини, приготування її до дорослого життя. Водночас загальні цілі повинні бути індивідуалізовані і спрямовані на досягнення конкретних завдань у роботі з кожною дитиною.

Цілі вчителів у роботі з дітьми з ГРДУ та їх батьками:

- Сприяти соціальному розвитку дитини, її успішній інтеграції в колектив ровесників.
- Сприяти успішному академічному навчанню дитини, розвитку в неї мотивації до навчання та «уміння вчитися».

- ❑ Сприяти зменшенню проблемної поведінки та розвитку самоконтролю у дитини.
- ❑ Сприяти розвитку в дитини позитивної самооцінки, віри в себе, розкриття її здібностей і т.д.
- ❑ **Підтримувати батьків дитини та допомагати їм виховувати дитину у позитивний спосіб.**

Роль стосунків між учителем та дитиною

Позитивні стосунки між учителем та дитиною надзвичайно важливі. Це фундамент виховання та поведінкового керівництва, тому учителеві справді важливо знати дитину, розуміти її особливі труднощі, не персоніфікувати поведінкових проблем дитини, вірити в неї, бажати допомогти. Зрозуміло, що цих речей із підручника не навчишся, це, радше, особистісні характеристики вчителя, його педагогічна позиція... Можливо й тому батьки, як правило, усвідомлюють: обираючи школу для своєї дитини, потрібно шукати не так школу, як *Учителя*... Від ставлення вчителя до дитини справді залежать стосунки, які складуться між ними, а від стосунків – мотивація дитини до співпраці, навчання, належної поведінки і т.д.

Попри те, що чимало залежить від особистості учителя, це аж ніяк не зменшує потреби у певних діях і зусиллях учителя до побудови позитивної взаємодії з дитиною – адже добрі стосунки – це не щось, що стається само собою, а щось, що будується, плачеться... Існують, утім, і цілком конкретні шляхи побудови добрих взаємин:

- ◆ Щоденне особисте привітання з дитиною.
- ◆ Використання різних можливостей для спілкування (наприклад, під час перерви – «Як настрої? Як пройшли вихідні? І т.п.»)
- ◆ Невербальні вислови позитивного ставлення (для прикладу, погладити чи стиха поплескати по плечу за успішне виконання завдання/ належну поведінку і т.п.)
- ◆ Уважність до дитини, доброзичливість, підтримка.

- ◆ Помічати і відзначати успіхи дитини (у тому числі і перед класом), її позитивні особистісні риси, здібності.
- ◆ Уникнення принизливої критики, некоректних форм висловлення зауваження і т.п.
- ◆ Емоційне, захоплююче проведення уроків із залученням дітей, їх активною участю в уроці, заохоченням співпраці – в контексті позитивного спілкування між вчителем та дітьми.

Співпраця з батьками дитини

При тому, що учитель спілкується з батьками усіх своїх учнів, співпраця із батьками дітей із ГРДУ з огляду на особливе місце такої дитини в класі повинна бути більш інтенсивною, а тому дуже важливо вибудувати партнерські стосунки, які базуються на взаємній повазі, довірі та спільному бажанні допомогти дитині у подоланні труднощів. На думку Barkley (2006, с. 584), ефективне партнерство батьків та педагогів є головною умовою академічного та соціального успіху школяра з ГРДУ. Звісно, що для такої роботи з батьками учителям необхідні елементи навичок психологічного консультування, адже це завдання не завжди є легким і вимагає певного досвіду і компетенції. У стосунках із батьками, як і у будь-яких стосунках, неминуче виникатимуть конфліктні ситуації, тож учителям потрібні також певні навички конструктивного вирішення конфліктів. На жаль, досить часто, якщо конфлікти адекватно не вирішуються, у відносинах з'являються протистояння та ворожість, взаємні звинувачення і претензії. Така ситуація патова і вона аж ніяк не сприятиме об'єднанню зусиль задля допомоги дитині.

Учитель повинен багато спілкуватися з батьками дитини з ГРДУ, щоб узгоджено працювати над спільними виховними цілями, які завжди є ширшими, аніж просто успішне навчання – це і контроль поведінки, й інтеграція дитини в колектив, і розвиток позитивної самооцінки, соціальних навичок тощо. У процесі спілкування вчитель може надати підтримку бать-

кам у сприянні повноцінному розвитку дитини. До консультування батьків та дитини вчитель може залучати шкільного психолога, соціального педагога, може бути об'єднуючою ланкою між батьками і фахівцями, які працюють з дитиною у школі і поза нею. Деякі з методів поведінкового керівництва, про які йтиметься нижче, вимагатимуть спільних, узгоджених дій батьків та вчителів. Батьки можуть також потребувати консультативної допомоги від учителів щодо того, як допомогти дитині виконувати домашнє завдання, які потрібні додаткові заняття і т.п. – пригадаймо, що виконання домашнього завдання – це одна з найбільших труднощів як для дитини з ГРДУ, так і для її батьків. І батьки можуть потребувати передачі певної компетентності, методологічних порад від вчителів. Те саме стосується і проблем із самоорганізацією, стосунків із ровесниками та ін. З-поміж усіх фахівців учителі, мабуть, є тими, що найінтенсивніше і найтриваліше супроводжують дитину в її розвитку, а тому важливо, щоб у цьому супроводі був і такий важливий компонент супроводу батьків дитини.

Організація середовища

Наступний принцип допомоги дітям із ГРДУ в школі – це відповідна організація середовища. *Поведінка дітей з ГРДУ визначається факторами зовнішнього середовища значно сильніше, аніж внутрішніми правилами, директивами і т.д. – а тому перший спосіб впливу на поведінку дитини з ГРДУ – це відповідна організація зовнішнього середовища.* Тому роль учителя – стати архітектором такого сприятливого до дитини середовища.

Усе вищесказане стосовно облаштування домашнього середовища у попередньому розділі актуальне і для облаштування середовища шкільного. Але, звісно, у школі є менше можливостей щодо радикальних перетворень, тому треба креативно модифікувати класне приміщення в межах можливого.

Насамперед, бажано, щоби дитина сиділа ближче до вчителя і подалі від можливих джерел відволікання уваги (вікно,

шафа і т.д.). Зблизька учитель може ефективніше контролювати поведінку та скеровувати дитину до необхідної діяльності. Найчастішою помилкою є посадити дитину на задню парту – «хай робить, що хоче, лиш не заважає урок проводити» – тоді існує значна ймовірність, що без зовнішньої допомоги з боку вчителя дитина не зможе належно працювати на уроці, не буде відповідно поводитися. Добре, коли дитина сидить із ровесником, який є моделлю належної поведінки, і, навпаки, – катастрофічно посадити поруч двох дітей із поведінковими проблемами.

Поняття організації середовища виходить за межі суто фізичного простору і тому має відповідати таким вимогам:

- ◆ середовище повинно бути чітко структурованим, зрозумілим і передбачуваним для дитини, воно повинно функціонувати згідно з чіткими правилами;
- ◆ у середовищі повинні бути присутні чіткі вказівні знаки та нагадування дитині щодо необхідної поведінки;
- ◆ у сприятливому середовищі те, що важливе, повинно бути максимально цікавим – і в такий спосіб сприяти зменшенню проблем із неухважністю;
- ◆ у сприятливому середовищі бажана поведінка повинна підтримуватися негайними, частими та значущими для дитини заохоченнями, а проблемна поведінка має призводити до негайних значущих негативних наслідків;
- ◆ середовище повинно бути організоване за принципом передбачення і випередження проблем.

Дуже важливо, щоб «структуризація» середовища була зрозумілою дитині і щоб основні правила поведінки були чіткими, видимими, наочно втіленими (на стіні чи на парті); аби дитина добре розуміла, чому ці правила важливі і знала наслідки їх дотримання чи порушення.

Наявність чітких передбачуваних пунктів розпорядку шкільного дня так само може значно полегшувати функціонування дитини. Важливо пам'ятати, що дитина з ГРДУ потребує зовнішніх знаків, підказок та сигналів, які б скеровували

її поведінку в належному руслі, а тому важливо, щоб середовище було багатим на такі «знаки», а також, щоби вчитель міг бути ефективним «регулювальником». Саме тому фізична близькість до дитини дає учителю можливість через зоровий контакт, відповідні жести скеровувати дитину до бажаної поведінки без зайвих слів. На парті учня можуть бути відповідні піктограми (типу «будь уважний», «працюй» і т.п.) – і тоді вчитель у разі потреби може просто вказати учню на символічну картинку. Інші способи подавати знак дитині можуть бути загальнішими і адресуватися усьому класу – для прикладу, коли рівень шуму надто високий – ввімкнути і вимкнути світло, задзвонити у маленький дзвіночок і т.п.

Щоб ефективно скеровувати учнів і впливати на їх поведінку, вчителю важливо розуміти роль його простої присутності, фізичної близькості до учня – часто одного наближення учителя є достатньо для того, щоб учень «отямився» і почав робити те, що належить – тож учитель, оптимально, має бути мобільним і мати змогу вільно пересуватися класом під час уроку.

Стратегії зменшення проблем з неухважністю

Основний спосіб зменшення проблем із неухважністю на уроках – це проведення *цікавих*, захоплюючих уроків. Пам'ятаймо, проблеми з неухважністю у дітей із ГРДУ постають не тому, що вони не можуть сконцентрувати увагу, а тому, що їм важко втримати увагу на чомусь, їм нецікавому. Коли дитина дивиться мультфільм, вона може бути дуже сконцентрованою. І ми розуміємо, чому: яскрава картинка, цікавий сюжет, часта зміна кадру, музичний супровід і т.д. Щоби дитина була зосереджена на роботі, урок повинен будуватися, наче мультфільм – структурований, із цікавим сюжетом та послідовним розгортанням подій, із частою зміною занять, можливістю активного залучення дітей у хід уроку, із використанням наочності. Оптимальним є «мультисенсорний» спосіб подачі інформації, яскравий, емоційний і т.д. Водночас, щоб не «перезбудити» дитину з ГРДУ,

важливо витримувати чіткі правила поведінки на уроці і часто заохочувати дитину (наприклад, похвала, усмішка, жест) за гарну поведінку, уважність і активність.

В процесі проведення уроку учитель може використовувати маленькі «хитрощі»: інтригувати дітей відкритими запитаннями, використовувати гумор, розповідати історії та давати цікаві приклади. Якщо сам учитель веде урок з ентузіазмом, захопленням, емоційно – це теж робить урок яскравішим, театральнішим, зменшує неуважність. Активне залучення дітей у роботу, діалог із ними, використання наочностей, яскравих роздаткових матеріалів, цікавих завдань, що подаються маленькими порціями, а не всі зразу – це теж ефективні тактики. Для зосередження уваги на необхідному тексті можна використовувати виділення кольором або проекцію променя маленького ліхтарика. Одним із ключів до утримання уваги гіперактивних дітей є фактор новизни – а тому цікава побудова уроку, елемент сюрпризу, зміна діяльності – усе сприятиме концентрації. Використання аудіо- та візуальних «збирачів уваги» – як от, задзвонити у дзвоник, плеснути в долоні, підняти догори руку, ввімкнути/вимкнути світло, показати на піктограму чи написане правило поведінки і т.п. – є також ефективними тактиками. Рекомендується також змінювати види діяльності – з тих, де увага зосереджена на матеріалі та особі вчителя, до роботи в групах, парах і т.п. Коротка фізкультхвилинка посеред уроку (без перебудження!) може виявитись надзвичайно корисною. Альтернативою може бути також хвилинка слухання музики, вправи на увагу і т.п. Коли видно, що учень з ГРДУ втомився і знаходиться «на межі», можна дати йому якесь «особливе» індивідуальне завдання –принести журнал, подати крейду і т.п. – яке передбачає можливість порухатися, а відповідно і дещо «переключитися», відпочити. Іншим способом розрядити потребу дитини в русі є дозвіл під час уроку тримати в руках і маніпулювати якимось певним безшумним предметом (як от пластик, гумове кільце) – звісно, коли це не заважає проводити урок.

Використання сучасних технологій навчання – як от завдань на комп'ютері, демонстрації навчальних фільмів, слайдів і т.п. – є теж ефективними засобами щодо зменшення проблем із неуважністю. Багато дітей із ГРДУ не мають таких проблем із увагою, коли працюють із навчальними завданнями на комп'ютері, тому ця стратегія, як і розвиток відповідного програмного забезпечення, стає усе більш поширеною за кордоном. Для дітей, що мають супутню дисграфію, можливість виконання письмових завдань на комп'ютері теж може полегшувати їх виконання.

Іншою тактикою є мультисенсорна подача матеріалу з урахуванням того, що частина дітей краще сприймає інформацію на зір, частина – на слух, а частина (зокрема велика частина дітей із ГРДУ потрапляють в цю групу) – тактильно-кінестетично, – а тому доцільне використання різних форм подачі та роботи з навчальним матеріалом: і вербальних (розповідь, пісня, вірш), і зорових (діаграми, схеми, малюнки, фільми), і тактильно-кінестетичних (наочності, конструктори, рухові ігри, драматизації, експерименти, польові виїзди і т.п.). Учитель може враховувати індивідуальні особливості дітей і відповідно групувати їх для виконання певних завдань, які відрізняються для кожної групи і відповідають особливостям сприйняття матеріалу дітьми і т.п.

Грає роль і індивідуальний вибір завдань для дитини з ГРДУ, деколи їх може бути дещо менше за обсягом, або ж – даються не всі зразу, а почергово, або ж пропонуються на вибір. Відповідно важливо часто заохочувати дитину за уважність, активність, у випадку ж відволікання – відповідним жестом чи словом перескерувати дитину на роботу.

Відповідність завдань та навчальної програми можливостям дитини також впливає на рівень уважності дитини, адже недіагностовані інтелектуальні порушення або ж специфічні розлади шкільних навичок можуть бути причиною труднощів із навчанням. У тих випадках важливим є підбір індивідуальної навчальної програми і застосування відповідної методології.

Увага дитини з ГРДУ звичайно є значно кращою в ситуаціях один на один. Це можна використовувати, рекомендуючи додаткові індивідуальні заняття, та залучаючи однокласників чи старшокласників для допомоги дитині (в окремих школах за кордоном діють системи, в яких старшокласники стають свого роду «репетиторами» і наставниками для учнів молодших класів, які мають труднощі з навчанням).

Принципи керування поведінкою дітей із ГРДУ в школі

Відповідно до патогенетичної концепції при керуванні поведінкою дитини з ГРДУ у школі працюють ті ж принципи, що і вдома. Дитина потребує так само більш інтенсивного зовнішнього моніторингу та скерування її поведінки. А тому вчитель повинен усвідомлювати цю особливість своєї ролі – дитина з ГРДУ потребує більше індивідуальної уваги. Саме тому рекомендується, щоби дитина сиділа ближче до вчителя – тоді є можливість і пильніше проводити моніторинг, і простіше «скеровувати» дитину – поглядом, жестом, вербальною вказівкою. З огляду на те, що ГРДУ – це розлад контролю та керівництва власною поведінкою, роль учителя для такої дитини – бути «міліціонером-регулювальником», який скеровує автомобіль у потрібному напрямку. Тому чіткі, виразні вказівки та правила; тому частий зоровий контакт; тому «ритуалізована» структурованість, передбачуваність ходу уроку. І так само, як і вдома, важливий проактивний підхід – тобто дія на випередження проблемної поведінки. І так само важливі часті, негайні та ефективні наслідки щодо бажаної/проблемної поведінки.

Зрозуміло, далеко не завжди вчитель може надати необхідну кількість уваги та допомоги одній дитині з ГРДУ, адже в класі є багато інших дітей і усі вони теж мають свої особливі потреби. Саме тому вчителям важливо володіти «мінімальним пакетом» втручань для ГРДУ, які подаються у цьому розділі і дозволяють зменшити поведінкові проблеми дитини, які часто є причиною значного стресу для учителів, «зриву» уроків і

т.п. Учителі набагато більше мотивовані спробувати стратегії і техніки поведінкового керівництва тоді, коли усвідомлюють, що, хоча ці техніки на початку потребують додаткового часу і зусиль для їхнього впровадження, згодом вони значно покращують ситуацію в класі, на уроці, дозволяють педагогам більш ефективно виконувати свою роль. Ми маємо відгуки учителів львівських шкіл, які почали впроваджувати стратегії поведінкового керівництва і кажуть, що ці методи не тільки працюють в українській системі освіти і допомагають зменшити проблемну поведінку дитини з ГРДУ на уроках та покращити успішність, але можуть бути застосовані і до всіх дітей, загалом покращують якість педагогічного процесу.

Дуже важливо, щоб інші діти усвідомлювали, – якщо дитина з ГРДУ потребує особливої уваги і допомоги з боку вчителя, – то це тому, що вона має певні труднощі і потребує додаткової уваги. Однокласникам можна пояснити, що поведінка дитини з ГРДУ обумовлена не тим, що вона навмисно «нечемна», а тим, що має труднощі, які проявляються надмірною активністю.

Наступним принципом допомоги дітям із ГРДУ в школі є запровадження основного принципу поведінкового керівництва: діти з ГРДУ потребують частих, негайних ефективних заохочень за добру поведінку і негативних наслідків за проблемну. І тут, так само як удома, важлива систематичність та послідовність. Причому починати треба завжди з заохочень і на них покладатися в першу чергу. Заохочення у школі, звісно, не мають такого широкого спектру можливостей, як удома, але можна творчо поставитися до цього завдання і знайти певні компромісні варіанти. Насамперед, це усна похвала. Це жест заохочення. Вони можуть мати велику силу впливу на дитину з ГРДУ. Пригадую, як одна дівчинка прийшла на повторну консультацію з радісним вигуком: «Мене сьогодні похвалили на математиці!» Для того, щоб учитель виробив звичку часто «ловити» дітей на добрій поведінці і усно хвалити, Barkley (2006, с. 559) пропонує цілий перелік технік нагадування та

мотивування вчителя це робити – від жетонів у кишені, які треба перекладати з одної в другу за кожну похвалу, до смайликів-нагадувань на стінах, вібрації таймера і т.п.

Значним джерелом соціального заохочення можуть бути і ровесники. За особливий успіх і старання увесь клас може поаплодувати (і, звісно, не лише дитині з ГРДУ), потиснути у жесті привітання руку. Учитель також має набагато більше можливостей, ніж просто усний комплімент. Це, для прикладу, може бути і письмова похвала у щоденнику, вияв вдячності батькам – усно, телефонічно, на батьківських зборах (вони цього так потребують – адже часто їм здається, що педагоги сприймають їхню дитину лише у негативний спосіб!). Також є можливість (яка часто застосовується у молодшій школі) наклеювати «смайлики» або ставити «штампики» за гарну поведінку, уважність, активність на уроці. Можна запровадити систему балів, які перетворюються у певні привілеї в школі або вдома. У школі, звісно, складніше, але, для прикладу, привілеєм, заробленим за певну кількість балів, може бути дозвіл пограти після уроків у баскетбол, в цікаву гру у комп'ютерному класі.

Принципи заохочення бажаної поведінки повинні, по можливості, діяти на увесь клас, щоби не викликати негативних реакцій у ровесників щодо «особливого статусу» дитини з ГРДУ і мотивувати усіх дітей загалом до бажаної поведінки. Методи заохочення можуть застосовуватися не лише індивідуально, а й до цілого класу. Для прикладу, бали, що заробляють учні, можуть додаватися до загального банку – і коли буде досягнена певна сума, увесь клас отримує певний привілей. Такими колективними привілеями може бути спільна прогулянка, чи гра, вечірка, певне заняття, що є бажаним для усіх. Схожу функцію можуть відігравати для школярів молодшої школи (а так само в садочку для дошкільнят) більш видимі альтернативи балам – як-от складати камінці у вазу до її повного заповнення за кожен «позитивний» урок без значних порушень поведінки і т.п., або ж просування на один крок упе-

ред по намальованій дорозі (як-от у багатьох іграх) аж до досягнення кінцевої цілі, якою може бути знову ж таки якийсь спільний привілей. Такі системи мають своїм великим позитивом те, що вони мотивують усіх дітей до заохочення бажаної поведінки один в одного, вони перетворюють клас у команду, а відповідно, бажана поведінка дитини з ГРДУ тепер отримує виразне заохочення з боку ровесників, а проблемна – відповідно – не знаходить підтримки (пригадаймо, часто одним із механізмів розвитку проблемної поведінки є її соціальне заохочення з боку ровесників, як-от, для прикладу, «клоунада» на уроках). Звісно, що можливість колективно зароблених привілеїв не виключає можливості застосовувати і більш індивідуалізовану систему – зокрема, бальна система може діяти індивідуально і кожен з учнів може заробити бали, які можуть бути перетворені в індивідуальні привілеї, витрачені на «аукціоні» наприкінці тижня і т.п. Проміжними між індивідуальними та заохоченнями для усього класу можуть бути «групові» привілеї, коли діти працюють в підгрупах, свого роду міні-командах, і відповідно заробляють спільно привілей для своєї команди. Ще одна цікава техніка – це коли за належну поведінку учитель записує ім'я/прізвище дитини на листочок і кидає у спеціальну скриньку – а наприкінці дня чи тижня розігрується певний привілей шляхом витягання одного з листочків з іменем переможця. Позитивом цієї техніки є те, що вона дозволяє використати обмежену кількість привілеїв для мотивування великої кількості учнів, адже всі усвідомлюють, що чим більше бажаної поведінки, тим більше шансів на успіх в лотереї. Інша техніка – «гра в добру поведінку»: клас ділиться на дві підгрупи, кожне зауваження учневі з підгрупи заноситься на відповідний груповий аркуш на дошці. В кінці уроку чи дня, якщо обидві групи набрали менше, аніж певне критичне число зауважень (наприклад, 4), обидві отримують право на певний привілей, якщо ж обидві перебрали межу, то та група, що набрала менше, отримує право на привілей, але уже на корот-

ший проміжок часу чи в меншому об'ємі, ніж у випадку, якщо б не перейшли межі. Привілеями знову ж таки можуть бути якісь цікаві ігри, заняття, доступ до ігрової кімнати/іграшок, дещо зменшений обсяг домашнього завдання та ін. Позитивом цієї техніки є те, що її можна застосовувати щодня і вона не потребує від учителя багато часу і зусиль на її реалізацію. Схожих технік описано доволі багато (див. Rief, 2005), втім, суть не так у конкретних техніках, які, зрештою можна учителям та дітям спільно знаходити та творчо модифікувати, як у загальній організації середовища, де існують чіткі правила, моделювання бажаної поведінки та загальна атмосфера її заохочення – і на рівні соціальних заохочень – і додаткових привілеїв і т.п. Пригадаймо, що основою поведінкового керівництва для дітей з ГРДУ є часті, негайні, сильні та різноманітні заохочення бажаної поведінки.

Звісно, не завжди учителі можуть фізично реалізувати таку систему заохочень в школі. Тому можливим ефективним доповненням/альтернативою шкільних заохочень може бути варіант отримання заохочень вдома за зароблені в школі бали.

Така система працює подібно до домашньої системи заохочень/покарань, описаної у попередньому розділі. Але особливістю її є те, що учитель щодня оцінює поведінку, активність, уважність дитини на уроці, а батьки вдома, на основі встановлених «нормативів», винагороджують дитину чи ж застосовують негативні наслідки у випадку неналежної поведінки. Ми пропонуємо батькам завести спеціальний додатковий щоденник, у якому в залежності від особливостей проблем, із якими стикається дитина в школі, учителі оцінюють у балах (0 – погано, 1 – задовільно, 2 – добре, 3 – відмінно і т.п.) поведінку дитини.

Для прикладу:

День:	урок				
	1	2	3	4	5
уважність					
активність					
поведінка					

Звісно, варіанти бувають дуже різні: може ставитися загальна оцінка, або ж, якщо якась проблема найбільш виражена, оцінюється лише вона (наприклад, агресивна поведінка на перерві, виконання вказівок учителя і т.п.); система оцінювання теж може бути довільною – за кожен урок чи за день загалом (перший варіант кращий з огляду на необхідність частих заохочень). Звісно, вчитель повинен повідомляти учня про оцінку і відповідно супроводжувати її похвалою чи побажанням кращої поведінки на наступному уроці. Таку систему легше запровадити у молодшій школі, коли клас веде одна вчителька. У старшій школі батьки можуть заохочувати дитину за наявність класної роботи, відсутність зауважень за поведінку, негативного усного відгуку вчителів, за оцінки, які частково відображають старанність дитини, тощо. І навпаки, зауваження за поведінку повинно супроводжуватися послідовним методом покарання вдома (наприклад, вечір без прогулянки, телевізора і жодних розваг). За умови застосування бальної системи батьки повинні встановити також певну диференційовану систему заохочень і покарань: визначена сума балів – визначені заохочення, а кількість, менша за мінімум – покарання (наприклад, 35 балів за день – 30 хвилин мультфільмів, 45 балів – 1 година, менше 20 балів – позбавлення прогулянки і т.п.; або ж бали додаються і накопичуються на якусь цінну винагороду; або при досягненні максимальної планки, яка мала би бути десь на 5% вищою за типовий денний «показник» і постійно потрохи росла б – вибір щоденної винагороди з меню і т.п.).

Простою версією заохочення батьками доброї поведінки під час школи може бути домовленість про певний привілей одразу після школи (похід на майданчик, ласощі і т.п.) в залежності від того, як оцінить поведінку та активність дитини учитель. Звісно, це актуально здебільшого для молодших школярів у тих випадках, коли батьки щодня забирають дитину зі школи і мають контакт з учителем.

Так само, як заохочень, дитина потребує і частих, ефективних і негайних негативних наслідків за суттєві порушення вста-

новлених правил. Усе, про що говорилося щодо принципу покарання у попередньому розділі, стосується і школи – і важливо дуже коректно застосовувати цей метод без зловживань саме з виховною, а не «каральною» метою. Важливо пам'ятати, що насамперед поведінкове керівництво базується на заохоченні бажаної поведінки. Важливо теж пам'ятати, що не всі форми негативної поведінки потребують негативного наслідку. На мінімальні порушення можна просто не реагувати або ж дати знак попередження. І лише при повторенні чи серйознішому порушенні попереджається про можливе покарання в разі, якщо поведінка не зміниться, і щойно тоді – конкретний негативний наслідок. Важливо, власне, аби учень відчував, що учитель є твердий і рішучий: за неналежну поведінку – буде конкретний негативний наслідок. При цьому учитель має застосовувати цей негативний наслідок спокійно, твердо, без емоційного приниження учня, а радше як метод виховання. Покарання в школі можуть бути наступними: усні чи письмові зауваження, куток або втрата привілею (наприклад, можливості побігати в коридорі на перерві чи участі в якійсь приємній для класу активності), примус сидіти за партою (під час перерви) певну кількість хвилин, яка відповідає кількості зауважень за порушення правил поведінки на уроці, чи ж «виправні» роботи по завершенню уроків. Може існувати також і певна проміжна система реєстрації зауважень – свого роду картка зауважень, де вчитель ставить відповідний знак (наприклад, хмарка для молодших школярів), а тоді відповідна кількість зауважень приводить до конкретних наслідків – як-от письмове зауваження додому, чи втрата кількох хвилин привілейованої діяльності і т.п. У схожий спосіб діє система, коли дитині чи групі дітей «авансом» нараховується певна система балів. Кожне зауваження веде до втрати балів. У кінці дня в залежності від кількості балів, що залишилися, є можливість отримати той чи інший привілей, але привілеї розбиті на групи більш бажаних і менш цінних відповідно до кількості балів, що за-

лишилися. Інший спосіб, про який уже згадувалося вище, це коли негативні бали або зауваження в щоденнику за умови застосування бальної системи мали б перетворюватися у специфічні негативні наслідки вдома. Тому вчителям важливо мати добру співпрацю з батьками і бути певними, що зауваження допомагають вирішити проблеми з поведінкою, а не посилюють їх; що батьки застосовують принципи поведінкового керівництва вдома. Як уже згадувалося, з огляду на часті патологічні форми покарання (фізичне насильство, емоційне відкинення, осудження дитини та ін.), воно може часом завдавати більше шкоди, аніж допомагати дитині, тому учителям і батькам важливо бути справді партнерами і спільно застосовувати єдині підходи до виховання та поведінкового керівництва. Якщо батьки мають труднощі або ж потребують додаткової допомоги, вчителі можуть консулювати їх або ж скеровувати на спеціалізовані програми допомоги дітям з поведінковими розладами.

За серйозних поведінкових порушень (бійки, обман і т.п.) можуть бути необхідними суворіші негативні наслідки – наприклад, виклик до директора, «домашній арешт», тривале позбавлення привілеїв і т.п. Звісно, це повинно робитися в душі допомоги дитині, а не для її залякування та відкинення. Важливо усвідомлювати, що просто кілька днів невідвідування школи часто виявляється неефективним покаранням, адже перебування вдома може бути бажаним для дитини і аж ніяк не діяти як метод покарання.

Увага до поведінки дитини, застосування наслідків потрібне часто не лише до поведінки на уроках, але й під час перерв, адже часто саме тоді мають місце різні «пригоди». Отож, так само важливо встановити правила і віднайти спосіб моніторингу та регулювання поведінки у цей час. Проактивність, дія на випередження – це найкращий спосіб керівництва поведінкою дітей з ГРДУ.

Часом поведінкові проблеми можуть бути настільки вираженими, що необхідні спеціалізовані втручання як удома, так і в школі, вироблення цільових програм поведінкової терапії (а часто додатково й індивідуальної, сімейної), скерованих на

окремі симптоми-мішені. Це завдання кваліфікованих у цій сфері психологів, психотерапевтів. Зокрема надзвичайно важому роль можуть відіграти шкільні психологи, які володіють знаннями поведінкової терапії. Тому в таких складних випадках учителям важливо долучати психологів до вироблення цільових програм під конкретні поведінкові проблеми дитини. Для реалізації таких програм може бути необхідна інтенсивна співпраця з батьками, їхні щоденні візити до школи і т.п. Відповідно розробляються індивідуальні цілі для дитини, підписуються поведінкові контракти, відбувається ретельний моніторинг, підбираються ефективні заохочення/негативні наслідки. Може бути важливим також детальний аналіз проблемної поведінки, визначення факторів, що провокують проблемну поведінку і відповідно вироблення стратегій її попередження. При важких формах ГРДУ часто існує необхідність у застосуванні медикаментів. Деколи дитина може потребувати переведення в інший клас чи школу, де, наприклад, менша кількість дітей у класі (здебільшого у приватних школах), є можливість мати додаткового асистента для дитини, у класі працюють водночас два педагоги або ж є учителька, яка має досвід роботи з дітьми з ГРДУ і погоджується прийняти дитину до класу. Але зрозуміло, що переведення дитини до іншої школи не може бути загальною рекомендацією. Хоча, на жаль, часто трапляються випадки відвертого тиску на батьків, щоби вони забрали дитину зі школи, оскільки вона створює труднощі – зрозуміло, що переважно це радше спроба позбутися проблеми, аніж справді допомогти дитині.

Втім, із іншого боку, важливо розуміти, що в окремих випадках діти з ГРДУ та супутніми поведінковими розладами, зокрема з опозиційною, агресивною, антисоціальною поведінкою, є справжнім викликом для вчителів у їхній педагогічній праці, і щоб ефективно давати собі раду з поведінкою цих дітей, учителям потрібна серйозна підтримка – зокрема психологів; потрібне залучен-

ня адміністрації; ефективна співпраця з фахівцями сфери психічного здоров'я, які працюють з дітьми з поведінковими розладами. Робота з такими дітьми може бути особливо нелегкою для педагогів, а тому додаткова підтримка та залучення широкої команди фахівців є вкрай необхідними для ефективної допомоги цим дітям.

Окремим дітям із важкими формами ГРДУ та супутніми поведінковими розладами необхідне перебування в терапевтичному середовищі спеціальних закладів для дітей із поведінковими розладами. На таких спеціальних навчальних програмах створено належні умови і наявна команда компетентних фахівців, які можуть забезпечити «терапію середовищем» для цієї категорії дітей. Такі спеціальні заклади/програми ефективно працюють у багатьох країнах. Вони дозволяють досягти важливих терапевтичних змін, а тоді за рік-два перебування дитини на такій програмі пробувати реінтегрувати її у звичайну школу.

Кооперативне навчання

Учителеві важливо допомогти дитині з ГРДУ знайти своє місце в колективі, у якому цінується кожна особа, у якому кожен має свої здібності і обмеження, а тому може доповнювати один одного і разом стати дружньою командою... Важливо уникати негативних етикеток, порівнянь «хто кращий» і т.п. Важливо заохочувати співпрацю і взаємодопомогу між дітьми, вболівання за успіх кожного, усвідомлення, що добра команда дає найкращий результат за умови, коли кожен «грає» якнайкраще, але водночас без «зіркової хвороби». Ідеться про те, що отримало назву кооперативної моделі навчання – тобто такої, що допомагає дітям шляхом заохочення співпраці між ними відкрити її радість та багатство, а відповідно будувати дружбу між дітьми, сприяти взаємодопомозі, розвитку здорової самооцінки в дітей, просоціальних навичок. Кооперативна модель є протиположною до поширених в суспільстві тенденцій індивідуалізму, конкуренції та антагонізму. За таких тенденцій

люди змагаються між собою і бачать один в одному радше загрозу, конкуренцію, аніж можливість взаємодопомоги – «або я виграю і ти програєш, або ти виграєш, тоді програю я». У кооперативній моделі «ми обоє виграємо, якщо будемо співпрацювати, і разом ми можемо досягти значно більше, ніж кожен окремо».

Така кооперативна модель вимагає відповідної організації навчання та педагогічного процесу загалом. Необхідно створити дітям можливість працювати у підгрупах на спільні цілі, а також учитися співпрацювати, вчитися бути членом команди. Тому важливо навчальні завдання перетворювати у можливість спільної праці над певним «проектом», залучення кожного до цього, розподілу обов'язків, взаємодопомоги. Це дає дітям можливість не лише відкрити модель команди, але й вчитися важливих соціальних навичок і одразу застосовувати їх. Це ті навички, які будуть детальніше описані в наступному розділі і які включають у себе навички спілкування, спільного вирішення проблем, з'ясування конфліктів, взаємодопомоги та ін. Роль учителя тут не лише допомагати дітям засвоювати академічну програму, але й водночас вчитися необхідних соціальних навичок шляхом створення відповідних можливостей, моделювання, пояснення, заохочення до їх застосування. У цьому сенсі клас є ідеальним місцем, бо, власне, це і є щоденне середовище життя дитини і саме тут ці соціальні навички грають основну роль.

Шкільний клас є свого роду прототипом суспільства і якщо дитина з ГРДУ зможе мати досвід позитивних стосунків у дружньому колективі, зможе віднайти собі позитивне, здорове місце в ньому, віднайти радість стосунків, команди – це є передумовою її майбутньої соціальної адаптації. Учителеві важливо розуміти, що він (і школа в цілому) є навчителем життя для дитини, а для цього необхідні не тільки академічні знання – але й уміння будувати стосунки з людьми, уміння співпрацювати, створювати осередок взаємоповаги, дотримання прав кожного, усвідомлення відповідальності один перед одним. У найглибшому контексті освіта є справді формуван-

ням людини, плеканням цінностей гуманізму, демократії, справедливості. Демократія формується насправді не в стінах парламенту – вона формується в школі. І якщо згадати, що найнебезпечнішим варіантом розвитку дитини з ГРДУ є антисоціально-альний, то можна зрозуміти, яка велика відповідальність лежить на педагогах. Від них насправді залежить доля не лише дитини, але й цілого суспільства.

Допомога у розвитку навичок навчання, самоорганізації та управління часом

Як уже було детально проаналізовано у розділі про патогенез ГРДУ, одним із основних дефіцитів цих дітей є порушення здатності до самоорганізації та планування власної поведінки. Саме цей дефіцит часто криється в основі академічних труднощів дітей із ГРДУ, адже процес навчання потребує самоорганізації, дисципліни та планування. Тому роль учителів полягає не тільки у навчанні дітей академічних навичок, але й у допомозі їм у самоорганізації та плануванні, сприянні вироблення у них цих навичок.

Тому вчителям важливо скеровувати увагу учнів до впорядкування свого робочого місця, до належного запису домашніх завдань, планування необхідних дій, їх часової організації. Учням важливо допомогти виробити традиції до самоорганізації – записувати завдання, визначати пріоритети, складати часові плани, притримуватися запланованого. Для учнів з ГРДУ особливою труднощію може бути вирішення довготермінових, великих за об'ємом завдань – їм потрібно допомогти у тому, щоб більше завдання розділити на менші частинки, відповідно робити їх по черзі, дотримуватися певних часових рамок. Важлива роль у виконанні таких завдань належить і батькам. Тому учителям і батькам важливо співпрацювати у допомозі дітям в самоорганізації. Так само як учителям важливо стежити за записом домашніх завдань (для цього, наприклад, наприкінці уроку можна дати учням завдання перевірити сусіда

по парті – чи записане в нього домашнє завдання), так само батькам важливо асистувати дітям у підготовці до школи, виконанні домашнього завдання, збиранні портфеля на наступний день. У цьому дітям можуть допомагати так звані списки для перевірки – перелік того, що необхідно взяти – дитина повинна перевірити і відзначити в списку, чи все вона взяла/зробила. Для попередження частих проблем із забуванням можуть служити різні способи самонагадувань: різного роду записки, почеплені на видному місці, використання таймера, системи нагадувань мобільного телефону чи комп'ютера і т.п. Так само важлива допомога дітям у виробленні відчуття часу – рекомендовано не лише мати наручний годинник, використовувати таймер (пригадаймо, у дітей з ГРДУ недостатнє внутрішнє відчуття часу), але й застосовувати інші видимі символи часу, як-от пісочні годинники, письмові підказки на дошці щодо того, скільки хвилин залишається до завершення контрольної і т.п.

Враховуючи, що через труднощі з зосередженням уваги та недостатню самоорганізацію дітям із ГРДУ важко вчасно виконувати той обсяг завдань, який зазвичай доступний більшості ровесників, загальноприйнятою рекомендацією є також зменшувати обсяг письмових завдань як на уроці, так і на домашнє завдання.

У схожий спосіб до розвитку навичок самоорганізації та планування дитині потрібна допомога у розвитку «вміння вчитися». Це включає визначення навчальної цілі «чому я це хочу знати?», вибір навчального матеріалу, організація самого процесу навчання, конспектування, самоперевірка засвоєння знань, повторення і т.п. Сюди можна також віднести і стратегії запам'ятовування матеріалу, різні мнемонічні техніки і т.п.

Індивідуальна програма навчання

Переведення до іншої школи або адаптація навчальної програми до можливостей дитини можуть мати сенс тоді, коли дитина має супутню інтелектуальну недостатність або ж виражені ізольовані розлади розвитку шкільних навичок – читання, пись-

ма, математики. Дуже важливо вчасно їх виявити (а у 40% дітей з ГРДУ вони присутні як коморбідності), бо тоді дитина потребує спеціалізованого підходу у навчанні відповідно до принципів спеціальної освіти дітей із особливими потребами. Застосування спеціальних підходів у викладанні часто може покращити якість навчання дитини з ГРДУ й у звичайній школі – це стосується як методів представлення матеріалу, зокрема, щодо навчання читання, математики, використання дидактичних матеріалів, комп'ютерних технологій, так і відповідний підбір завдань під час класної роботи та у якості домашнього завдання та ін. Діти з ГРДУ, навіть не маючи супутніх специфічних розладів шкільних навичок, часто мають велику трудність в оволодінні письмом, читанням, математикою. Застосування сучасних технологій викладання цих предметів у молодшій школі, а також спеціально розроблених для дітей з ГРДУ методик викладання вищезгаданих предметів (див. Rief, 2005) допомагає значно покращити академічну успішність дітей, а відповідно і їхню самооцінку, і мотивацію до навчання, і прогноз розвитку.

На завершення розділу про допомогу дітям із ГРДУ в школі варто ще раз підкреслити виняткову роль особистості педагога, його життєвої та педагогічної філософії. Врешті-решт жодні техніки не працюватимуть, якщо за ними не стоїть віра в дитину, любов до неї та бажання допомогти їй розвинутися у зрілу особистість...

Linda Haughey, мати трьох синів з ГРДУ, так підсумовує свої роздуми про роль вчителя у долі дитини: «Ніщо не може замінити особи вчителя, який любить свою роботу і який справді хоче допомогти дітям на їх життєвій дорозі. Вірте у вашу здатність змінити майбутнє дітей. Майте мужність добиватися змін. Відзначайте унікальність та неповторний дар кожної дитини. Усе це так чудово підсумовує вислів, що я колись прочитала на стіні в учительській: *«Вплив учителя не*

обмежений в часі, він простягається у вічність. І ніхто не може знати, як далеко сягає він...» (Rief, 2005, с. 324).

Підсумок

- ❑ Школа, після сім'ї, є другим за вагомістю середовищем у житті дитини і її вплив на майбутнє дитини може бути визначальним.
- ❑ Для вчителів, які мають у класі дітей із ГРДУ, дуже важливим є їхнє розуміння природи розладу та особливостей дітей із ГРДУ, а також уміння застосовувати принципи та методи поведінкового керівництва.
- ❑ Учителі потребують тісної співпраці з батьками та встановлення стратегічного партнерства з ними з метою допомоги дітям із ГРДУ у подоланні специфічних академічних, поведінкових та соціальних труднощів.
- ❑ Роль учителів є визначальною у ранньому виявленні ГРДУ та скеруванні батьків і дитини на спеціалізовані програми допомоги. Важливим є партнерство та узгоджена співпраця між фахівцями цих програм, батьками та педагогами.
- ❑ На основі патогенетичної концепції поведінкового керівництва розроблені конкретні принципи та «техніки» навчання і виховання дітей із ГРДУ в школі.
- ❑ У вихованні дітей із ГРДУ педагогам необхідно цілісно підходити до розвитку дитини і сприяти виявленню усіх його компонентів – академічної успішності, соціальної компетентності, самоконтролю, позитивної самооцінки тощо.
- ❑ Надзвичайно важливим завданням для педагогів є допомога дитині з ГРДУ в її інтеграції до колективу ровесників та у її соціальному розвитку, що у випадку позитивної динаміки є передумовою її повноцінної соціальної інтеграції.
- ❑ Велика частина дітей із ГРДУ можуть мати специфічні розлади розвитку шкільних навичок, інтелектуальну недостатність – важливо вчасно їх діагностувати з метою оптимізації навчальної програми для дитини та вибору найбільш сприятливого для розвитку дитини навчального закладу.
- ❑ Особистість учителя та характер його стосунків із дитиною є основою педагогічного впливу. Іноді саме учитель може стати тією визначальною людиною у долі дитини, яка допоможе їй вийти на добру дорогу розвитку та самореалізації.